

FITRATNING “ABULFAYZZXON” DRAMASIDA OBRAZLAR TIZIMI VA ULARNING G’OYAVIY VAZIFASI

Jumamuratova Ruxshona Saparbayevna

NukusDPI 2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20228693>

Annotatsiya: Mazkur maqolada Abdurauf Fitratning “Abulfayzzxon” dramasi-dagi obrazlar tizimi va ularning g’oyaviy-badiiy vazifasi tahlil qilinadi. Asarda markaziy qahramon – Abulfayzzxon obrazi psixologik jihatdan yoritilib, uning ichki ziddiyatlari va irodasizligi davlat boshqaruvidagi inqiroz bilan bog’liqligi asoslab beriladi. Shuningdek, ikkinchi darajali personajlarning konflikt rivojidadagi o’rni, ularning ramziy va ijtimoiy ma’nosi ochib beriladi. Drama obrazlari orqali hokimiyat mas’uliyati, ma’naviy tanazzul va milliy uyg’onish g’oyalari ifodalangani ilmiy tahlil asosida ko’rsatib beriladi.

Kalit so’zlar: Obrazlar tizimi, hukmdor obrazi, tragizm, konflikt, ramziy talqin, ma’naviy tanazzul, milliy uyg’onish, badiiy tahlil.

Abdurauf Fitratning “Abulfayzzxon” dramasi o’zbek dramaturgiyasi taraqqiyotida alohida o’rin egallaydi. Ushbu asar tarixiy voqealar asosida yaratilgan bo’lsa-da, muallifning asosiy maqsadi tarixni qayta hikoya qilish emas, balki tarixiy shaxslar va voqealar orqali zamonasining ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy muammolarini ochib berishdan iboratdir. Drama markazida turgan obrazlar tizimi asarning g’oyaviy mazmunini belgilaydi. Fitrat har bir qahramonni shunchaki voqealar ishtirokchisi sifatida emas, balki muayyan g’oya, ijtimoiy holat yoki ma’naviy pozitsiyaning timsoli sifatida tasvirlaydi. Shu sababli “Abulfayzzxon” dramasi-dagi obrazlar tizimi murakkab, ko’p qatlamli va ramziy xarakter kasb etadi.

Ashtarxoniylar sulolasining so’nggi hukmdori bo’lgan Abulfayzzxon (1711-1747) shaxsi boshqalaridan ko’p-da farq qilgan emas. Lekin u yurt so’ragan XVIII asrning birinchi yarmidagi tarixiy, siyosiy sharoit juda murakkab bo’lganligi aniq. Gap shundaki, saltanatda Muhammadhakim (pyesada Hakimbiy) bosh mang’itlar nufuzi benihoya ortib ketgan edi. Ikkinchi tomondan esa, joriy an’anaga ko’ra ashtarxoniylardan boshqani xon ko’tarish mumkin bo’lmaganligi tufayli mang’itlar o’z vakillarini taxtga o’tqaza olmas edilar. Shu sababli, Abulfayzzxon nomigagina xon bo’lib, hamma ishlar mang’it Muhammadhakim ismidagi edi.¹

Asarning markaziy qahramoni – Abulfayzzxon obrazi Fitrat tomonidan nihoyatda murakkab psixologik yo’sinda yaratilgan. U tarixiy shaxs bo’lishiga qaramay, dramada mutlaq yovuz yoki mutlaq ijobiy hukmdor sifatida emas, balki ichki ziddiyatlarga to’la, ikkilanuvchan, irodasi sust, vaziyat ta’siriga beriluvchan inson sifatida gavdalanadi. Uning nutqlari, qaror qabul qilishdagi qat’iyatsizligi, atrofidagilarga haddan ortiq ishonuvchanligi yoki aksincha, shubha va qo’rquv girdobida qolishi shaxsiy fojeani yuzaga chiqaradi. Fitrat hukmdor obrazini ideallashtirmaydi, balki uning zaif tomonlarini ochib berish orqali davlat boshqaruvidagi inqiroz ildizlarini ko’rsatadi. Abulfayzzxonning ichki ruhiy iztiroblari, o’z kuchiga ishonchsizligi va siyosiy vaziyatni to’g’ri baholay olmasligi natijada butun davlat taqdiriga salbiy ta’sir ko’rsatadi. Shu jihatdan markaziy obraz shaxsiy fojea bilan birga ijtimoiy fojeani ham ifodalaydi.

Dramada Abulfayzzxonning qarshisida turgan yoki uning atrofini o’rab olgan obrazlar ham muhim g’oyaviy vazifani bajaradi. Saroy amaldorlari, maslahatchilar va turli manfaatparast

¹ Qosimov B, Yusupov Sh, Dolimov U, Rizayev Sh, Ahmedov S. Milliy uyg’onish davri o’zbek adabiyoti. – Toshkent: “Ma’naviyat”, 2004. – B, 379.

shaxslar hukmdorning zaifligidan foydalanadigan kuchlar sifatida tasvirlanadi. Ular hokimiyatni mustahkamlash yoki davlat manfaatini himoya qilish o'rniga shaxsiy foyda, mansab va boyluk orttirishni ko'zlaydi. Bu obrazlar orqali Fitrat jamiyatdagi axloqiy tanazzulni, ma'naviy inqirozni va ichki yemirilishni ochib beradi. Saroy intrigalari, fitna va xiyonat sahnalari asarda keskin dramatik vaziyatlarni yuzaga keltiradi hamda konfliktni chuqurlashtiradi. Natijada asar voqealari shaxsiy adovat emas, balki muhit va tizim inqirozi sifatida talqin etiladi.

Fitrat obrazlar tizimini qurishda qarama-qarshilik usulidan samarali foydalanadi. Abulfayzxonning irodasizligi va ikkilanishi boshqa qahramonlarning hiylakorligi, qat'iyati yoki shafqatsizligi bilan keskin kontrast hosil qiladi. Bu kontrast dramatik taranglikni kuchaytiradi. Asardagi har bir obraz muayyan g'oyaning tashuvchisidir: biri hokimiyat uchun kurashning ramzi bo'lsa, boshqasi ma'naviy tanazzulning, yana biri esa siyosiy makr va xiyonatning timsolidir. Shu tariqa obrazlar tizimi individual xarakterlardan ko'ra ijtimoiy-tarixiy jarayonlarning badiiy modeli sifatida namoyon bo'ladi.

Dramadagi tragizm ham aynan obrazlar tizimi orqali ochiladi. Abulfayzxon o'z fojeasini asta-sekin anglay boshlaydi, biroq vaziyatni o'zgartirishga irodasi yetmaydi. Uning ichki iztiroblari va kechikkan pushaymonligi fojeaning muqarrarligini kuchaytiradi. Fitrat tragik yakunni tasodifiy emas, balki muhit, xarakter va tarixiy sharoitning mantiqiy natijasi sifatida ko'rsatadi. Bu esa asarga falsafiy chuqurlik bag'ishlaydi. Obrazlar o'rtasidagi ziddiyat nafaqat shaxslar to'qnashuvi, balki g'oyalar va qadriyatlar to'qnashuvi sifatida talqin qilinadi.

Asarda aytilgan har bir dialog va dramatik vaziyat qahramonlarning ichki dunyosini ochishga xizmat qiladi. Fitrat dialoglar orqali obrazlarning ruhiy holatini, ularning dunyoqarashi va maqsadlarini yoritadi. Ayniqsa, hukmdorning nutqlari uning ruhiy beqarorligi va siyosiy o'zgarishini ko'rsatadi. Bu esa markaziy obrazni yanada jonli va ta'sirchan qiladi. Muallif obrazlar xarakterini harakat va so'z orqali ochadi, ularni biryoqlama emas, balki murakkab psixologik jarayonlar ichida tasvirlaydi.

“Abulfayzxon” dramasiidagi obrazlar tizimi muallifning milliy uyg'onish g'oyalarini ham ifodalaydi. Fitrat tarixiy voqealarni tasvirlar ekan, aslida zamondoshlariga murojaat qiladi, millatni ichki parokandalik va ma'naviy sustkashlikdan ogohlantiradi. Abulfayzxon obrazi – zaif rahbar timsoli, saroy amaldorlari esa manfaatparast muhit ramzi sifatida talqin etiladi. Bu ramziy qatlam asarning ijtimoiy-falsafiy mazmunini yanada chuqurlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, “Abulfayzxon” dramasiida obrazlar tizimi asarning asosiy tayanchidir. Markaziy qahramon va unga bog'liq ikkinchi darajali personajlar bir butun dramatik tuzilmani hosil qiladi. Har bir obraz muayyan g'oyaviy vazifani bajaradi va umumiy konsepsiyani ochishga xizmat qiladi. Fitrat tarixiy shaxslar orqali davlat boshqaruvi, hokimiyat mas'uliyati, ma'naviy tanazzul va milliy taqdir masalalarini badiiy talqin qiladi. Shu bois drama nafaqat tarixiy asar, balki chuqur ijtimoiy-falsafiy mazmunga ega, obrazlar tizimi puxta ishlangan badiiy yodgorlik sifatida qadrlanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Abdurauf Fitrat. Abulfayzxon. – Toshkent: “Yosh kuch”, 2019.
2. Qosimov B, Yusupov Sh, Dolimov U, Rizayev Sh, Ahmedov S. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. – Toshkent: “Ma'naviyat”, 2004.